

U

M

E

T

N

I

Š

K

I

J

E

Z

I

K

Semiotika je v osnovi disciplina, ki proučuje vse,
kar je mogoče uporabiti za laž.
Umberto Eco¹

Izmenjava informacij med zemljani (Mike Evans, E)
in nezemljani, prebivalci planeta Trisolaris (T):

E: Kateri par sinonimov, ki ste jih pravkar omenili,
je povzročil oviro pri razumevanju?

T: 'Misliti' in 'reči'. Pravkar smo se naučili, na naše
presenečenje, da pravzaprav nista sinonima.

E: Nikakor ne gre za sinonima.

T: Po našem razumevanju pa bi morala biti. 'Misliti' pomeni
uporabo miselnih organov za izvajanje miselnih dejavnosti.
'Reči' pomeni sporočati vsebino misli sogovorniku. Slednje
se v vašem svetu doseže z modulacijo vibracij v zraku,
ki jih proizvajajo glasilke. Ali so te definicije pravilne?

[...]

T: Na miselnem in komunikacijskem področju razlike med nami
niso velike. Oboji imamo možgane in naši možgani proizvajajo
inteligenco prek ogromnega števila nevrnskih povezav. Edina
razlika je v tem, da so naši možganski valovi močnejši in jih
lahko naši sogovorniki sprejmejo neposredno, kar odpravlja
potrebo po komunikacijskih organih. To je edina razlika.

[...]

E: Kakšna pa je družba, v kateri je misel popolnoma
transparentna? Kakšno kulturo poraja? Kakšno
politiko? Brez spletkarjenja, brez pretvarjanja.

T: Kaj sta 'spletkarjenje' in 'pretvarjanje'?

Evans ni rekel ničesar.

T: Človeški komunikacijski organi so le evolucijska
pomankljivost, nujna kompenzacija za dejstvo, da
vaši možgani niso zmožni oddajati močnih miselnih
valov. To je ena od vaših bioloških šibkosti.

Neposreden prikaz misli je superiorna,
učinkovitejša oblika komunikacije.

E: Pomankljivost? Šibkost? Ne, moj bog,
motite se. Tokrat se popolnoma motite.

Cixin Liu²

1 Eco, *A theory of semiotics*, str. 7.

2 Cixin, *The Three-Body Problem trilogy*, str. 346–350.

Umetnosti so se v preteklosti delile na uporabne in lepe umetnosti, danes temu najverjetneje ustrežata *fine arts* in *design*. Podobna je tudi delitev na vizualne umetnosti proti performativnim, prav tako bolj zasilni izhod kot trdna ločnica – odvod te je 'pictorial' (upodobitvena, slikovna) proti 'movement arts' (gibalne umetnosti). Pogosto se navaja tudi participatorna in angažirana umetnost, na drugi strani pa ni ravno prave protiuteži – ponujajo se avtonomna, neangažirana, neparticipacijska umetnost, kar zveni že zelo narobe. Delitev je veliko, kot bi vsaka teorija, vsaka institucija in vsaka doba postavila svojo; in ne samo to, nekatere postavijo za merilo estetsko ali uporabno vrednost, druge materialni ali formalni vidik, tretje vključenost v družbo, četrte umetniški stil, polje delovanja ali dispozitiv pojavitve itd. Nekaj je pa le skupnega – zdi se, da se vsaka delitev prej ali slej preoblikuje v klasifikatorno čudo, kot je Kierkegaardova delitev človeškega rodu na oficirje, služkinje in dimnikarje ali Borgesova znamenita »Kitajska enciklopedija«: »Živali se delijo na: a) tiste, ki pripadajo cesarju, b) balzamirane, c) udomačene, d) odojke, e) sirene, f) fantastične, g) svobodne pse, h) vključene v pričujočo klasifikacijo, i) ki se vznemirjajo kakor norci, j) neštete, k) narisane z zelo tankim čopičem iz kamelje dlake, l) etcætera, m) ki so razbile vrč, n) ki so od daleč podobne muham«. ³ Bolj ko se klasifikacije množijo, bolj zgovorno zevajo iz njih nezmožnosti zajetja – Foucault bi dejal, le kje bi se lahko znašle skupaj, če ne v nekraju govorce. Ali je klasifikacija primarno problem govorce, ne pa umetnosti? Očitno klasifikacije obstajajo in vztrajajo kot simptomi neizgovorljivosti ali nemogočih delitev, hkrati pa to izumljanje delitev, selekcije, prerazporejanja in seveda tudi izključevanje proizvaja neujemljiv ostanek, nekaj se ne preneha ne zapisovati, to je dejansko umetnost umetnosti, samoodmik, njeno živo jedro, 'nezavedno umetnosti'.

Zadnja desetletja stoji v ozadju različnih ponavljajočih se delitev umetnosti enostavno ločevanje med uporabnim in neuporabnim, angažiranim (vključenim v vsakdanjost) in avtonomnim (izključevalnim principom) – posredno med dejavnim in nedejavnim, in kot odvod tega je že na preži razlika med aktivnim in pasivnim principom oz. aktivnim udeležencem in neudeleženim pogledom. Danes prav tako pogosto slišimo izraze, kot so aktivacija, participacija, interaktivnost, sodelovanje, soustvarjanje, udeležnost itd., vendar gojim določen dvom o teh izrazih – ali ne prav neskončna želja po 'aktivaciji' gledalstva povzroča nasproten učinek od zelenega? Seveda, neprestano smo 'aktivni', a to še ne zajame misli ali prisotnosti v stvari sami, kaj šele, da bi ta akcija vodila do dejanskega reza in spremembe. Aktivnost je pogosto način ohranitve nespremenljivosti – aktivnost je lahko vrsta pasivnosti; ugotavljam, da je umetnost hitro potrdila to tezo. ⁴ Proti takim delitvam nastopi že Rancière s tezo, da tudi

³ Borges, *Analitični jezik Johna Wilkinsa*, str. 133–136.

⁴ Na tem mestu je vredno napotiti na knjigo Roberta Pfallerja, *Interpasivnost: Radosti delegiranega uživanja*.

samo gledanje nikakor ni pasiven položaj – gledanje ni slepo, temveč aktivnost; nekaj opazuje, selekcionira, primerja in kontemplira; in ker smo že znotraj univerzitetnega diskurza, lahko dodamo še: analizira, sintetizira in vrednoti, tako da zadostimo tudi Bloomovi taksonomiji. Naj navržem še citat iz *Emancipiranega gledalca*, ker vsebuje zavidljivo mero poetičnosti: »Biti gledalec ni pasiven položaj, ki bi ga morali spremeniti v aktivnost. To je naše običajno stanje. Učimo se in poučujemo, delujemo in spoznavamo tudi kot gledalci, ki v vsakem trenutku navezujemo tisto, kar vidimo, na tisto, kar smo videli in povedali, naredili ali sanjali.«⁵ Gledanju je vredno povrniti zaupanje, pa tudi določeno mero kontemplacije, preden ga povsem očrnimo in odvržemo.

Klasifikacije in delitve so bolj kot jasni koncepti začasna orodja, ali v slabši različici celo razmejivene (ob)sodbe. Po eni strani bi bilo bolje kot o izključevalnih principih in klasificiranju umetnosti govoriti o *načinih njene formacije, dispozitivih doživetja oz. različnih modusih delovanja, o različnih oblikah vidnosti, o t. i. vizualnem 'sporočanju'* (sicer z malim zadržkom do pojma sporočanja) – tako se para akcije proti kontemplaciji, dejanje proti razumevanju dejansko ne izključujeta. Pa tudi prave dihotomije, npr. posrednost in neposrednost del, govorijo zgolj o koreografiji vidnosti. A po drugi strani so ravno te razmejitve kar najbolj dejavne in plodne. Razlike obstajajo, tega vsekakor ne gre potlačiti – obstajajo različni modusi vizualnega sporočanja, delovanja, gledanja, udeleženiosti itd., različni načini videnja oz. različni režimi vidnosti in po Rancièru tudi različne delitve čutnosti. Kaj pomenijo pojmi, ki označujejo izbrana polja umetnosti, in kaj prinaša vztrajanje razlik, kljub dejstvu, da se vsaka klasifikacija izteče v nekakšno nelagodje, nelagodje v kulturi?

V nadaljevanju se bomo poskušali približati pojmu *reprezentacije*, reprezentacijske umetnosti in temu, kakšno opozicijo oz. razmejitev bi taka opredelitev sploh prinašala. Reprezentacija je mišljena kot vrsta *posredovanja*, tj. kot umetniški jezik, ki nekaj upodobi, posnema ali prikaže, skratka nekaj reprezentira in proti kateremu se je dvignil modernizem z vsemi topovi. Ali funkcija *posrednosti* reprezentacije, posrednosti kot samorefleksije podobe, njene podvojitve in 'zamišljenosti', zaustavitve in celo neaktivnosti in nazadnje kot videz, zazankanost sveta vase sploh kam vodi? Podobe nam pogosto nekaj sporočajo, so upodobitve izbrane teme, dogodka ali situacije, so kolaži videza (in v ta register vstopa semiologija), torej posredno nagovarjajo gledalstvo – razkrivajo skrite pomene, predstavljajo odslikave nečesa, vizualizirajo ali izoblikujejo družbenozgodovinske probleme, kot bi bili prevodi jezikovne govornice in kolaži v vizualnost pretopljenih pomenov. V kakšnem razmerju lahko mislimo pojem reprezentacije, kam jo umestimo oz. kaj ji protipostavimo – ali je mišljena v odnosu do abstrakcije, ki naj ne bi reprezentirala

5 Rancière, *Emancipirani gledalec*, str. 15.

ničesar (o tem so nas poskušali prepričati modernisti), ali je v odnosu do performativnosti, akcije kot neposrednega dejanja? Performativne umetnosti in akcije nemalokrat poskušajo nekaj izzvati – zato je veliko govora o udeleženiosti, neponovljivosti, šokantnosti, politični angažiranosti itd. Performativno je poskus *neposrednega* izzivanja neke situacije, pri kateri šteje takojšen učinek, gledalčeva odzivnost ali čustveni odziv, medtem pa reprezentacijska logika pušča posrednosti čas, prostor in glas. A če bolje pomislimo, performativna dela vsekakor lahko vsebujejo moment reprezentacije, kot tudi obratno, podobe postavijo drobce akcije. Abstraktna slika »izzove« specifično situacijo, je prenos občutenja tako kot performativno dejanje, lahko je celo odtis - indeks, kot sled akcije (v mislih imam *action painting*), obratno pa performans nekaj predstavlja oz. reprezentira (politično situacijo, družbeno krizo, problem spolne delitve itd.).⁶ Jasno se kaže, da razmejitvev ni ne simetrična ne prava delitev (pa tudi historično zelo pogojena). Oba modusa sta lahko prisotna tako v slikarstvu, fotografiji in grafiki, v skulpturi in instalacijah kot tudi v gledališču in performativnih umetnostih, zato tudi zadržek pred prehitrim žanrskim predalčkanjem – delitev na reprezentacijske in performativne umetnosti se vsekakor ne izteče brez preostanka in zagat – par zrcali nesrečno dvojico oficirjev in služkinj. Ne nazadnje, kam spadajo uporabne umetnosti, oblikovanje in arhitektura, kam glasba, video in film – pod dimnikarje? Reprezentacijo je v prvi vrsti treba razumeti kot *način zavzemanja* (ali *način pojavljanja*) *distance* do sveta in šele iz tega stališča bo možno videti, ali razlika do performativnosti (kot poskus izničenja *distance*) sploh še zdrži. Predvsem je bistveno, da pojem pripeljemo do roba, do notranje meje, kjerkoli se že pojavi, in ravno te meje – meje delitve in klasifikacij, so najbolj plodna območja misli.

Problemi s komunikacijo

Reprezentacijska logika ni nekaj novega ali nepoznanega, prej gre za nazor, ki mu preti prehitra samoumevnost, in sestavlja precejšen del naše t. i. realnosti. Realnost je način »biti reprezentirano«, in če nekaj pade izven nje, je pogosto vzrok v nezmožnosti »biti reprezentirano«, kot pa da se nekaj ne bi zgodilo – naj spomnim na besede Avtoritete: »kajti izmed dogodkov, ki so se v resnici zgodili,

6 Tudi če opazujemo proteste kot paradigmatični primer akcije, vidimo, da pogosto vsebujejo dva momenta; čas reprezentacije, ki poteka na trgu, s plakati in transparenti zahtev, s telesom, pozo in prisotnostjo, z molčečim zasedanjem prostora, in pozneje s pohodom po ulicah, ki ga včasih spremlja razbijanje izložb in prevračanje avtomobilov. Trg je očitno dovolj reprezentativen že sam po sebi, medtem ko je ulici treba »pomagati« z baklami in palicami. Pogosto pa vidimo, da ideološki boji potekajo ravno v polju reprezentacije, npr. protesti BLM, ki so med drugim napadali samo reprezentacijo preteklosti – kipe in spomenike. Očitno nas ima reprezentacija v šahu, četudi nepremično stoji, je njen nemi glas izjemno močan.

nekateri nesporno ustrezajo temu, kar bi se po zakonih verjetnosti ali možnosti utegnilo zgoditi«. ⁷ Reprezentacija bi tako bila način pojavljanja. Vzporedno s to realnostjo pa je njeno ortopedsko pomagalo sistem znakov. Jezik je seveda prvi, ki pride na misel, a reprezentacija ni nič drugega kot vizualni jezik – na tem vsekakor ni ničesar novega. Ko govorimo o reprezentaciji, predvsem merimo na klasično reprezentacijo, za katero tiči logika znaka – znak zastopa nekaj za nekoga – in funkcija jezika kot intersubjektivni pojav posledično zdrsne v komunikacijo. Nekoliko sicer preseneča, da so bile zgodovinsko gledano teorije znaka in teorije govornice ločene, najverjetneje prav zato, ker je znak pomenil »materialni kazalec«, ki pogosto meri na nekaj, kar ni neposredno prisotno (npr. stopinja v snegu, dim ognja ali vrv kot meja posvečenega območja). ⁸ Reprezentacija strukturira naše vsakdanje življenjsko okolje, naše videnje, misel in govor in rezultat tega je skupen kod, ki je vsem (ali vsaj večini) razumljiv. Nekako gre za podaljšek človeka, stvarem ni več treba biti na doseg roke in lahko sploh ne obstajajo, a je o njih vseeno možno govoriti, misliti in si jih predstavljati, z njimi lahko celo trgujemo. Znak omogoča odmik od dejanskega in s tem odpira široko pahljačo virtualnosti, posledično pa spekulacijo, zvijačnost, vznik nevidnosti in odsotnosti, skratka, od zaznavnega sveta smo prestavljeni k nezaznavnemu. Reprezentaciji pripada mesto srednjega člena, mediacije oz. posredništva v komunikaciji, a to pozicijo je treba postaviti pod vprašaj, kot tudi trojico *predmet/oseba/dogodek (referent) – jezik/znak (reprezentacija) – naslovnik (recipient)*. Ali je reprezentacija res vedno v službi nečesa za nekoga, pa čeprav se zdi trojica še tako samoumevna. Shema *pošiljatelj – sporočilo – naslovljenec* je vzporedna znakovnosti, njej povsem skladna logika in ponovno vprežena v pogon komunikacije. Verbalni jezik in vizualna reprezentacija (prav tako jezikovna) stojita na mestu komunikacije – s tem reprezentacija

7 Aristoteles, *Poetika*, str. 89.

8 Milner, *Strukturalizem*, str. 26.

postane znakovna, znak pa označuje nekaj za nekoga in je vezni člen; posredno je njegov namen sporočanje. Kaj se dogaja v vmesnih conah, conah »mediacije«, v vrzelih, ki se premoščajo? Ali se tam ne dogaja vsa umetnost, v obeh pomenih besede?

Ali obstaja umetniški jezik – jezik umetnosti? Jakobson v iskanju poetske funkcije definira šest elementov in posredno šest funkcij, ki določajo osnovo jezika. Glede na zadnjo, tj. poetsko funkcijo jezika, doda, da obstajajo poetski znaki, ki niso povsem podrejeni besedni umetnosti, temveč se pojavljajo tudi znotraj drugih znakovnih sistemov, pa čeprav ima verbalni jezik določen primat nad preostalimi – postavlja strukturno vzporednost drugim različicam jezika (npr. vizualnemu). Vsako govorno dejanje zahteva vsaj tri že omenjene člene (1. pošiljatelj, 2. sporočilo, 3. naslovljenec). Pošiljatelj pošilja sporočilo naslovljencu – propozicija spominja na »The cat is on the mat,« – jasno in razvidno, a kaj, ko k prvim trem dodaja še tri elemente; 4. kontekst (tisto, na kar se sporočilo nanaša in mora biti razumljivo naslovljencu), 5. kod (s katerim oba razpolagata, da bi lahko sporočilo razumela in dekodirala) in še zadnji, 6. stik (komunikacijski kanal med pošiljateljem in naslovljencem, ki omogočata prostorsko in časovno ločitev).⁹

Jakobsonova razdelava je zelo hvaležna in z leti je dobila velik ugled med nelingvisti, a kljub jasnosti stoji na osnovni predpostavki, od katere se je treba oddaljiti – tj. »Jezik je sredstvo komunikacije.« Slednja teza ohranja tradicionalen okvir, natanko tisti temelj, ki ga je Saussurjev strukturalizem postavil pod vprašaj – razmerja med subjekti ohranja nedotaknjena (jezik pa je vezni člen, komunikacijsko sredstvo, ki se prepleta med pošiljatelji in naslovniki). Tudi razmerje med subjektom in objektom je neomajano – ohranja se mitični »tam zunaj«, referenčni zaključeni svet, ki ga jezik zgolj opisuje, ne da bi tvorno posegel vanj. Govorec in naslovljenec pa obstajata pred govorico, ker nista prepoznana kot konstrukciji in poziciji, ki se šele naknadno določata šele s pomočjo jezika. Pristali smo na subjektih, ki med seboj komunicirajo in na nedotaknjeni svet »tam zunaj«, ki ga ti govorniki vselej polomljeno postavljajo v besede. Posledično se nam tudi sekundarnost znaka pretihotapi v konceptualno zasnovo, znaka kot »odsev«, in ne znaka, ki šele oblikuje odsevano. Skratka, jezik je drugi, dejansko drugorazreden, ali v prevodu, reprezentacija je zrcalo, drugotnega pomena, ki pride na prizorišče, ko so stvari že zaključene. Kot protipol lahko

9 Šest elementov nadalje opredeljuje različne funkcije jezika (to so: referencialna/denotativna/kognitivna funkcija, emotivna/izrazna, konativna, fatična funkcija, metajezikovna/glosarska funkcija in nazadnje poetska funkcija). K temu velja še pripisati, da poezija ni samo stvar ene funkcije jezika, čeprav bi se na prvi pogled tako zdelo. Druga pripomba pa je, da je poetska funkcija »naravnost k sporočilu kot takemu« in »osredotočanje na sporočilo zaradi njega samega«, s tem se ta funkcija opre še na preostale funkcije. Poetska funkcija nastopi, ko sporočilo doseže samonanašalno vrednost. Jakobson, *Lingvistični in drugi spisi*, str. 147-190.

prisluhnemu zatrjevanju Lacana in se nujno znebimo iluzije, ki pravi, da označevalec ustreza funkciji označenca – nekoliko bolj ohlapno, da beseda nekako sledi stvari na povodcu.¹⁰ Primat je na strani označevalca in pomeni bodo že pricapljali zadaj. S to potezo se kar odpirajo nova vprašanja: Kakšne bodo posledice za reprezentacijo, v kakšni meri smo preoblikovali znak, ali ga nismo s tem povsem razvezali? Ali sploh še lahko govorimo o reprezentaciji in kaj pomeni označevalec, ki ne sledi pomenu?

Zanimivo pa je, da že sama poetska funkcija jezika zamaje komunikacijsko pretočnost. Ali poetičnost ne prinaša nepričakovanega preoblikovanja, »napetosti in zazankanosti« jezika samega vase – ali poetični jezik ne vpelje motnje v neposrednost, da sporočila ne stečejo več gladko po »komunikacijskih kanalih«, temveč se začnejo spotikati, samonanašati in samointerpretirati? Kot bi bili znotraj te funkcije priča »užitku« samega jezika in ta znova postavi pod vprašaj trojiško strukturo pošiljatelja, sporočila in naslovljenca. V jeziku nekaj zastane, a ne tako, da bi odpovedal, nasprotno, jezik se prekomerno razbohoti in to postane ovira sporočanju – sem vstopajo zvočnost, izgovarjava, ritem, metrum, rima, retorične figure itd. Komunikacija, sporazumevanje (ki ga že naseljuje sporazum), je predvsem omejevanje in brzdanje svojeglavosti jezika, poetični jezik pa neprestano omahovanje med zvokom in pomenom, njegova neulovljivost in samoživost, pomenski suspenz in beganje smisla. Poetičnost se oddaljuje od Saussurjeve negativne diferencialnosti – zajetju fonema zgolj v njegovi negativni dimenziji – znotraj poetične funkcije šteje pozitivnost z vso muhavostjo in naključnostjo. A tega ne gre brati narobe, poetičnost ni dekoriranje jezika in »ni dopolnjevanje diskurza z retoričnimi okraski, poetičnost je popolno prevrednotenje diskurza in vseh njegovih možnih komponent«. ¹¹ Ko jeziku prištejemo poetsko funkcijo, nemudoma postane nedoločljiv, ne da se ga zvesti na jasno začrtane kategorije; poetičnost se prikrito polasti vseh naštetih funkcij in jih postavi pod vprašaj. Kaj se zgodi s kodom, stikom, kontekstom, pošiljateljem, naslovljencem in nazadnje s sporočilom, če se izjava zazanka sama vase – pomen ni več samoumeven, pošiljalec ni več jasna instanca, skupni kod se razdrobi v t. i. *Privatsprache* in stik postane nepomemben, potisnjen v drugi plan. Že sama prisotnost *nesmisla* premeša sintaktične karte, da ne vemo več, katero množico besed bomo še lahko izvlekli v območje pomena – nesmisel ali zaprtje pretoka sporočilnosti destabilizira pomen, onemogoči mu prehitro zasidranje v jasno in berljivo enoto.

Na eni strani imamo poetično funkcijo, ki se izreka v registru estetskega učinka, na drugi pa Lacanov *lalangue*, ki meri na samo vednost, čeprav že samo ime *jezik* vpelje nekakšen zatikljaj, zaciklanost v dimenzijo jezika. »Element glasu, naključno in brezsmiselno sozvočje, nepričakovano podivja

10 Lacan, *Spisi*, str. 146.

11 Jakobson, *Lingvistični in drugi spisi*, str. 189.

in proizvede nesmisel, za katerega pa se v naslednjem koraku, po temeljiti analizi, izkaže, da je obdarjen z nekim drugim smislom.«¹² Očitno jezik blebata, govori tudi o tem, česar *noče* povedati, spodrsava, se spreminja v ritem in zvočnost, njegovi pomeni kot iskre preskakujejo med besedami, kot bi se ne zmenili za zmedo naslovnika, in ne nazadnje jezik tudi govori zato, ker uživa – govori užitek, užitek-v-smislu, *jouis-sens*. V trenutku, ko se zažene pogon samoprepleta, je vsa »škoda« že narejena, dvoumnost je že zarezala v samo jedro komunikacije. *Jejezik*, kot notranja meja jezika ali njegova samospodvitost, predstavlja ravno točko vstopa umetnosti, pa ne zgolj literarne. Zdi se, da lingvistika pride na pogorišče šele pozneje in zaman poskuša postaviti stvari nazaj na noge, jejezik ji odvzema besedo in jo predaja nezavednemu – Lacan se ne utruji ponavljati – »nezavedno je strukturirano kot govornica« – nezavedno, ki ni substancialno, temveč fenomen površine, skratka jezikovni fenomen.

Ponovno zastavljam vprašanje o povezanosti reprezentacije in jezika – zakaj reprezentacija? Prav zato, ker jo je smiselno misliti vzporedno z jezikom, kot jezik vizualnega, podaljšek jezika oz. njegova hrbtna stran, in kot taka razkrije povsem nove možnosti vstopa vanjo. V nadaljevanju poskušam misliti preplet vizualnosti, vizualne reprezentacije in govornega jezika, predvsem pa misel o njuni neulovljivosti in notranjih mejah.

Preliminarne postavke:

- *Reprezentacija je jezikovnega značaja, strukturirana je kot jezik, nikakor pa ni zvedljiva na polje komunikacije. Reprezentacija ni vizualna komunikacija.*
- *Če je znak po definiciji nekaj, kar stoji namesto nečesa drugega (in tudi nekaj, kar mora biti ponovljivo), potem vsekakor obstaja reprezentacija, ki ni znakovna, nima referenta, ni ponovljiva in ne stoji namesto nečesa drugega.*

**Jezik
pred in
po**

Začnimo v obratni smeri: »V nasprotju z videzom in svojo eksplicitno funkcijo jezik ne spodbuja nastanka in kroženja pomena; jezik zamrzne v zdravo pamet; izda nasilje dogodka v artikuliranem diskurzu.«¹³ Očitno obstajajo dogodki, ali celo odprtja - pomenjanja, ki se šele s pomočjo jezika ukalupijo in strdijo v red in pravila skupnega koda, v splošno mnenje in skupno rabo, ki je vsem razumljiva, in so s tem prepogosto reducirani na najpreprostejši skupni

¹² Dolar, *O glasu*, str. 191.

¹³ Lecercle, *Deleuze and language*, str. 6–7.

imenovalec. Vendar kaj to natanko pomeni – ali obstaja predhodna podivjanost smisla, smisla - dogodka, kot nečesa, kar se ne pusti ujeti v določen pomen? Ali obstaja nekakšen predjezik oz. predjezikovna živa misel, ki se postopoma ukroti s pomočjo jezikovne reprezentacije in je torej nujno okrnjena? Preden se prepustimo pesimizmu o nezmožnostih jezikovne reprezentacije, velja premisliti tudi njegovo drugo plat – ne strjevanja v konsenzualnost, pa tudi ne brezpomenskega in neobvladljivega življenja jezika, temveč sam jezikovni učinek, hojo po notranjem robu jezikovne meje – govorimo o literaturi, jezikovni umetnosti in prej omenjeni Jakobsonovi poetični funkciji, pa v podaljšku tudi Lacanovem jezikovnem, ki presega umetniški izraz – torej jeziku, ki se ne podreja konvencijam. Videti je, da ima jezik zmožnost samega sebe postaviti pod vprašaj, se potisniti do lastne meje, kjer pride do srečanja nedoločljivih ali nestrukturiranih, brezpomenskih in nesmiselnih besednih spojev in predstav izven zmožnosti zajetja v pravila. Ko govorimo o robu in meji, pa tudi o neulovljivosti, vselej govorimo o nečem, do česar pristopamo izključno iz jezika samega, kot njegovega stranskega produkta. Če bi jeziku odvzeli zmožnosti samospodvitja ali samoodtujitve, bi od njega ostala suhoparna zmožnost golega poimenovanja, postal bi enoznačna znakovnost. A Lecerclouv navedek vselej odpira vprašanje predjezikovnosti, predpostavlja »nelagodje v jeziku« in odkriva njegovo tujost – jezik ni zatočišče ali domovanje, prej gre za ječo, nevidno prisilo, ki izvaja pritisk nad uporabniki in neprestano nekaj zahteva od njih. Psihoanaliza vstopi natanko v točko jezikovne odtujenosti, v katero je ujet subjekt sam. Lacan v zgornjem zapisu: »S freudovskega vidika je človek subjekt, ki je ujet in mučen od jezika.«¹⁴ Slednje pa ne zajema zgolj tujosti jezika, marveč že nakaže njegove neobvladljivosti – tako jezik ni orodje, ki bi si ga poljubno lastili in izkoriščali, ampak postajamo sami orodje v njegovih rokah. Biti rojen v jezik, ga naseliti in »prebivati«, se mu prilagati in se z njim

skladati pomeni, da sam jezik govori nas, in ne obratno – jezik me tako rekoč izgovarja. Skratka, t. i. *common sense* (zdrava pamet) ni v prevodu nič drugega kot skupni kod, posredno tudi skupna ideologija, ker jezik vedno podpira neki svet – ni samo prisila, temveč tudi protislovno prostovoljstvo, tega lagodnega prebivanja se privadimo do te mere, da postane celo zaželeno, in iz tega vidika ima Lecercle prav, jezik je tudi zamrznitev pomena. Ne gre le za neskladje med besedami in rečmi, za občutek ujetosti v jezikovno kletko, za nemožnost ubesedenja in nelagodje v simbolnem univerzumu, temveč tudi v prehitri pripustitvi jezikovnemu »avtopilotu«. Ne nazadnje velja opozoriti še na samo dejstvo, da jezik ni zgolj nekaj, kar časovno predhaja, ampak je udejanjen in prebiva v zunanosti, izven naših glav, je živ organizem – »Naše misli niso skrite v nekem ločenem svetu, v neki najbolj notranji in neprodušni komori naše biti. »Misel ni neka 'notranja' stvar in ne obstaja neodvisno od sveta ali besed.«¹⁵ Jezik ne izraža naših misli, jezik je dobesedno naša misel – jo oblikuje, ji daje telo, in če smo dosledni: ljudje ne mislimo jezika, temveč smo kot subjekti »premišljevani« v njem.¹⁶ Jezik misli nas. Notranji govor, ta neprestani blebetač, prav tako ni nič tako »notranjega« – notranji govor je kot dialog že zavzemanje distance do sebe, je vzpostavitev sogovornika - komentatorja, ki kar naprej ponavlja nekatere besede, da bi jih sam, tokrat kot »poslušalec«, nekako ponotranjil in vzel za svoje. Ne pozabimo, vse to pod okriljem sprejetega skupnostnega koda. Notranji govor ni *privatsprache*, čeprav bi imel vso pravico biti. Še takrat, ko govorimo sami s seboj, čeprav to res ni redkost, zavzamemo govorico skupnosti. Iz tega vidika je jezik kar najboljša definicija *ekstimnosti*, prostor nedoločljivosti med notranjostjo in zunanostjo – zunanost vzeta kot naš najintimnejši univerzum in, obratno, intimnost prevedena v besedišče skupnosti. Slednjega ne gre brati zgolj v smeri utesnjenosti pri

15 Riley in Lecercle, *The Force of Language*, str. 10.

16 »Tudi najbolj intimno samozavedanje je poskus, da bi sebe prevedli v skupnosti kod ...« Prav tam, str. 29.

»prevajanju« čustev v jezik, temveč tudi obratno, same (javne) besede se transsubstancirajo v intimna čustva – besede bolijo, nas vedrijo ali osupnejo, predvsem pa se zatikajo, vendar se nikoli ne zataknejo v pomen. Jezik se pojavlja kot nezmožnost razmejitve notranjosti od zunanosti. Ali ni morda to ravno njegov učinek?

Preskok, a ne zastranitev – Heinrich von Kleist pravi: »Če želiš nekaj vedeti, pa se do tega ne moreš dokopati z meditacijo, Ti, dragi bistroumni prijatelj, svetujem, da o stvari spregovoriš s prvim znancem, na katerega naletiš.«¹⁷ Naključni znanec pa vsekakor ne bo vseved, pravzaprav, če prisluhnemo pisatelju, sploh ni nujno, da bo bistroumen ali nam bo podal odgovor na našo težavo. Rešitev očitno tiči drugje. Če je kaj resnice v reku, da tek pride z jedjo, bi lahko sledili tudi Kleistovemu: »L'idée vient en parlant.« (Ideja se porodi z govorom.) A iz tega bi sledilo vsesplošno blebetanje: »Govori! Pozabi na zmernost in zadržanost, bo že sam govor spodbudil misel.« Pa tudi: »Če bolehatе zaradi nejasne predstave o nečem, jo bo sam prazen govor prisilil v razjasnitev.« Kot bi naša spoznanja, če že ne v teku samega izgovarjanja, vsaj s piko na koncu stavka postala povsem jasna.¹⁸ *Govor je vselej že izgovor.*

A tu naletimo še na dodatno, nič manj nenavadno lastnost govora – tj. spreobračanje. Res je, vsaka nedefinirana pozicija, nedoločeno stanje in zmedena misel se bo z govorom prej ali slej dopolnila, zacelila in sestavila v koherentno celoto – a kaj, ko obstaja tudi obratna pot – močnejše je prepričanje v lastno izjavo pred izgovarjavo, sunkoviteje se bo vrnil eho dvoma. Neki arabski pregovor naj bi se glasil: »Beseda, ki jo zadržiš v sebi, je tvoj suženj. Beseda, ki ti uide, je tvoj gospodar,« a zdi se, da niti ena od trditev ljudske modrosti ne zdrži Kleistove kritike. Z izrečenimi besedami ni treba varčno gospodariti, tudi na fotelju prostih asociacij ne. V zanosnem toku misli, četudi povsem zmedenih, je očitno dovolj že minimalna gesta – nekdo nas želi prekiniti, nam vstopiti v besedo, nas popraviti – in že bodo rešitve privrele na plan. Drugi, naključni poslušalec ne vstopa na prizorišče kot pomoč – reševalec smisla ali pomena, kot dovršitelj misli – temveč kot ovira oz. grožnja, ki meni samemu ne bo dopustila dokončati misli. Drugi uteleša zgolj trenutek, ko se mi začne čas iztekati.¹⁹ Človek – bitje komunikacije? – slednje meče povsem novo luč na pomen dialoga. Dialog se kaže kot ogrožanje monologa.

17 Kleist, O postopnem dovrševanju misli pri govorjenju, str. 101.

18 Izvrstnemu pisanju ne gre odžirati besed: »Med govorjenjem mešam neartikulirane glasove, kopicim veznike, vstavljam apozicijo tudi tam, kjer je sicer ne bi bilo treba, in nasploh umetelno dolgovezim, da bi si v delavnici uma za izdelavo svoje ideje pridobil dovolj časa.« (prav tam, str. 102) Zdaj lahko vidimo, da ima govoričenje skrito agendo in hkrati razkriva recepturo za prepoznavo tistega, ki še nima izoblikovane misli.

19 Cf. Gailus, Energični znaki, str. 112.

Drugi Kleistov biser: »Prepričan sem, da marsikateri veliki govornik v trenutku, ko je odprl usta, še ni vedel, kaj bo povedal.«²⁰ V tej izjavi se skriva performativnost govora, tisti edinstveni čas, ki ga imenujemo »v živo«, čeprav ta performativnost ni enaka Austinovi performativnosti izjave, ki sproži neko dejanje, gre bolj za to, da sama »performativnost« (ali drugače: pritisk okoliščin) vstopa v besedo - misel in jo prisili k njeni razjasnitvi. Govorimo o obratu Austina, pri katerem se izrekanje izbranih besed v določenih okoliščinah »strdi« v dejanje, da okoliščine dopolnijo besede v performativ (besede + okoliščine = dejanje). Nasprotno, tu imamo kvečjemu dejanje izgovarjanja in prisotnost - pritisk okoliščin, ki rezultira v domišljeni misli, v jasno in glasno izrečenih besedah (dejanje + okoliščine = besede); prva pozicija rezultira v dejanju/performativu, druga pa v razjasnitvi misli/besedah. Kot bi se misel ne zmogla misliti zgolj v naših glavah, temveč zunaj nas.

Znova smo trčili v tezo o nekem *predjeziku* kot dogodku smisla oz. dogodek - smisel. Kaj je ta dimenzija jezika, ki predhaja, in kaj točno se tam poraja? Lahko jo celo poimenujemo »suspens jezika« – s Kleistovimi besedami: »Kajti ne vemo mi, ve zlasti neko naše določeno stanje.«²¹ Mi govorniki še ne vemo točno, kaj bomo povedali, ampak ve pa neko naše stanje. Misel se šele postopno dovršuje skozi govorjenje ... pa tudi pisanje, slikanje, komponiranje itd. Zastavlja se tudi vprašanje, s katerega mesta iščemo pravo besedo in kako že med samo izgovorjavo vemo, da beseda ni prava, pa čeprav nimamo boljše alternative – in kaj, če boljše besede sploh ni? Vprašanje je videti preprosto: od kod izvira naša vednost o tej nevednosti? Še več, samo dejstvo, ki v resnici preseneča, je, da nam nekaj vselej daje prepričanost o neprimernosti besed – kot bi se nevednost zavedela sebe. A na podlagi česa? Očitno besede poleg tega, da delujejo v relaciji podobnosti in razlik, pa skozi proces izrekanja, torej s pomočjo izbora in sopostavitve, ustvarjajo tudi mesta »nezadovoljstva« in neskladja – zarišejo kraje »slaboreka« in praznine boljših besed, ki še ne obstajajo. Zato se vračamo k že izgovorjenemu ali kot avtomaton ponavljamo besedo in stavek, da bi priklicala primernejšo zamenjavo. Predlagam ime teh mest: *nedorečenosti*. Nedorečenosti so mesta – prava mesta, a žal slabo oz. še nezasedena – in ta mesta odzvanjajo, potrebujejo besede in jih znova zahtevajo. Gre za relacijska mesta, ki so hkrati mesta nekega zastalega smisla, mesta zataknjenih besed, ki se niso zmogle raztopiti v pomen in zato ostajajo – odzvanjajo kot zataknjeni označevalci. Prepričanost o primanjkljaju pravih besed je vsekakor močnejša, kot je navdušenje nad lastno retorično sposobnostjo. Takoj ko na jeziku nimamo pravih besed, bomo začeli s kašljanjem, ki naj bi »popravilo« glas, z nesmiselnimi medmeti in praznim govoričenjem, da bi glas bolje izrekel to, česar sploh še *nimamo* povedati.

—

20 Kleist, O postopnem dovrševanju misli pri govorjenju, str. 103.

21 Prav tam, str. 106.

Obstajajo pa tudi jezikovni oz. prej omenjeni *jejezikovni* fenomeni, pri katerih pomeni niso zasidrani – pomeni odzvanjajo, dobesedno zvenijo. Psihoanalitik, poklicni poslušalec? Jejezik je namenjen poslušalcem in nemalokdaj vara naslovljenca (če ta sploh obstaja), preusmerja pomen, ga podvaja, preoblikuje in preskakuje po asociacijah, skratka uživa, a to tudi pomeni, da povzroča »vragolije« v komunikaciji in preusmerja dejanski namen izjavljanja, pretrese sogovornika in oteži vsako nadaljevanje; jejezik je pogosto dvoumen, iz enega razcepi v dvoje in nadalje v mnogotero. Pomen se vzvratno zasidra, a kaj, ko zvočna dimenzija preoblikuje in razveže še tako ustaljena sidrišča – besede resonirajo, se rimajo, na nekaj spominjajo in odzvanjajo, kot bi prišlo do »cvetenja« jezika, pa čeprav se ta ne v celoti transformira v zvočnost (akcent, intonacija ali barva glasu), prav tako ne v predstave in asociacije, temveč se njegova »samozaljubljenost« izraža skozi glas, ki pomenu vrača udarec. Nemudoma se zastavlja vprašanje – ali sploh obstaja čisti jezik, jezik brez homonimij, brez rime, aliteracije, jezik brez asociacij in anagramov? Zdi se, kot bi jezik vselej izrekel več, kot bi sam hotel. Nikoli ne moremo govoriti o »samo jeziku«. Glas in zvočnost po eni strani predstavljata presežek, po drugi pa nezmožnost jezika, da bi dosegel eksaktnost ali skladnost s samim seboj, ker vedno izrekata nekaj med vrsticami – pa tudi vse to, česar sicer sploh ni možno izreči neposredno.²² Ne govorimo o zaključenem svetu, čustvu ali dogodku, ki bi ga ne znali postaviti v besede, temveč o obstoju nekega rekanja, ki gre čez lastno mejo, o neki prevečnosti, o prerekanju kot notranji dimenziji jezika, ki iz sebe ustvari odmik do sebe, svoj lastni spor, neskladje in hkrati presežek. *Vsako izrekanje je že prerekanje.*

Takoj ko damo jeziku glas, se mu pridruži zvočni zbor: krik, smeh, petje, kašelj, kolcanje, blebet itd. Z vidika komunikacije so vsi nekoliko obstranski, a kljub temu pri(s)pevajo k pomenu: krik je poziv, klic Drugemu v najčistejši obliki, pa čeprav nima sporočila. Smeh je glede pomena videti kot odvečnost ali okrasje, po drugi strani pa odprtje in poganjalna sila, ugodje v komunikaciji. K smehu bi bilo možno prišteti še ironijo in takoj smo v breznu dvoumnega pomenjanja. Petje je preustroj izjavljanja – glas se postavi pred besedo, jecljanje, kolcanje in kašelj delujejo kot ovira ali zaustavitev, blebet pa odpira celotno pahljačo mašil in polnil govora. »Glas postane glasnik tega, kar je onkraj pomena, in več kot zgolj oni pomen, ki je izrazljiv z besedami. Glas je nadpomen, toda nadpomen, ki lahko vznikne le v napetosti s pomenom, potrebuje označevalec kot mejo, ki jo lahko transcendirata, da bi razkril njen onkraj.«²³ Našteti »glasovni dodatki« niso povsem izven lingvistične strukture, temveč iz zunanosti vstopajo vanjo, še več, to zunanost celo utelešajo v sami notranjosti – pogosto so celo garant smisla, ne da bi nekam točno merili; pomenijo zgolj to, da pomenijo. Glas

22 Cf. Dolar, *O glasu*, str. 30–34.

23 Prav tam, str. 44. V nadaljevanju se prav tako opiram na to delo.

očitno meri na pomen v njegovi splošnosti in res je, da je prav fantazma način, kako pridemo od zvoka do nekega smisla.

Krajša zastranitev, glasba in smisel: Vizualna reprezentacija goji mnogo skupnega z glasbo – glasba je jezik, pa tudi govornica. Obstaja kot zapis, ponovljivost in kot diferencialnost, vzpostavlja pravila in strukturo itd., podobno je pri vizualnosti, a kljub vsemu ne tvorita pomena, vsaj neposredno ne. Če sledimo Lévi-Straussu, je glasba jezik minus smisel.²⁴ Nekako drži, da sta nezmožna ustvariti pomen, nisem pa prepričan, ali je prav koncept smisla tisto, kar je treba odšteti. Kaj jo drži skupaj, če ne prav smiselnost nekega diskurza, glasbene govornice, ki jo poganja, daje ritem in čas, četudi odstopa od pravil in ustaljene strukture? Jezikovna in jezikava je tudi zato, ker se lahko nanaša sama nase – lahko se citira, kritizira, interpretira, modulira in improvizira. Glasba je sploh zanimiva z vidika smisla, kajti pomanjkanje pomena sproži dopolnitev: »Kot poslušalci smo nenehno potisnjeni v položaj, ko si ne moremo kaj, da bi ji ne poskušali pripisati smisla, ki pa vselej umanjka [...] – prav zato lahko reprezentira tisto najvišje, smisel, višji od vsakega smisla, spričo katerega lahko rečemo, da glasba pač služi le sama sebi in da je torej njen smisel nazadnje avtoreferenčen, nanaša se le nase in je torej pomensko prazen. Nenehno nas subjektivira skozi izmikajoči se smisel, ki ji ga hočemo dodati.«²⁵ Smisel ni pojavitev strukturiranosti jezika, kot tudi ne formacija pravil, ki bi se povezovala v skupek jezika in v drugem koraku ustvarila pahljačo pomena. Ustvarjati glasbo, podobe ali kadre ni enako smislu, smisel je predvsem nekaj, kar beži in je v samem jedru neulovljivo; slednje ga naredi trdovratnega in hkrati izjemno plodnega. Še bolj nedoumljivo pa je samo dejstvo, in na tem mestu moramo prisluhniti Deleuzu, da se smisel povezuje z nesmisлом – nesmisel je njegova hrbtna neoddeljiva stran, ki se jasno izraža v glasbi. Morda je glasba res njegovo najboljšo zatočišče. Najvišji smisel očitno sovpadе z njegovo odsotnostjo – vznik nesmiselnosti – njegov zenit, najvišja intenziteta, sovpadе z njegovo razpustitvijo. Smisel je dvoživka, ker je zmožna živeti tudi v nesmiselnosti, skratka nemogoče je dobiti enega, ne da bi mu za hrbtnom prežal drugi.

Govornica se lahko razpusti v jezik, a lahko se tudi zgosti v formalizacijo, v *matem* in črko. Oba pojma nakazujeta smer prekoračitve simbolnega (pa tudi prekoračitve avtonomije Saussurovega *langue*, kot označevalca in njegove diferencialnosti). Matem je znova Lacanova skovanka, izhaja iz pojma matematike in meri na formalizacijo vednosti, nekakšen cilj ali celo ideal prenosljivosti – nobenega glasu, jezikovnih iger, zdrsov in homonimij, ničesar »motečega«. Matem je zanimiva figura, ker daje vtis, da se povzdigne nad samo govornico in razreši njeno konstitutivno napako – beri: jezik. Formalizacija (algoritem, enačba, pa tudi shema in vozec)

24 Prav tam, str. 50.

25 Prav tam, str. 50.

se zateka k zapisu in postavlja vednost, ki bi bila zlahka prenosljiva in posledično neodvisna od vse muhavosti glasu, izgovarjave in zvočnosti. Matem je skladen z matematično paradigmo, gre za poskus matematizacije diskurza na način, da bi ga bilo možno poučevati brez izgube; če se smem tako izraziti – poskus umora govornice in njene kontingence. Matem je meja govornice, a kaj, ko se ta meja pretihotapi nazaj vanjo. Metapozicija matema je torej zgolj navidezna, v zadnji instanci je to le notranja cepitev, odklon in deviacija same govornice – toda to omogoča govornici zelo nenavadno lastnost, tj. da se lahko izvzame in ustvari nekakšno zunanost, čeprav ne tujerodno, temveč svojo lastno inherentno zunanost.

Kaj prinaša matem, če ne ravno poskusa neke objektivacije, nekaj, kar bi rešilo govornico lastnega užitka, njene poetičnosti in njenega glasu? Na kratko: »Matem je antilalangue.«²⁶ A hitro nastopi tudi njegova past, če bi poskušal postati izraz določenega stanja stvari, se poslužiti deduktivnosti in delovati kot poskus idealizacije, bi znova zapadel v govornico. Matem tudi ni govornici komentar, ampak način črkovne zvezanosti, samoreferenčen sistem, ki ga je treba razviti – a če ostaja govornici domnevno zunanji, bo posledično ostal brezpomenski črkovni zapis. Vztraja pa seveda določen zadržek, ali ni tudi ta formalno-logični in brezpomenski zapis v zadnji instanci znova vpet v govornico – brezpomenskost je ne nazadnje izpeljana, »nepomen« ima natanko odmerjeno simbolno mesto (in tudi smisel), pa čeprav kot negacija, izvzetost, izpraznjenost in nereferencialnost – ne nazadnje je lahko celo nesmisel, ampak iz neke pozicije oz. iz nekega diskurza. Lacan pravi takole: »Nobena formalizacija jezika ni prenosljiva brez uporabe samega jezika. To formalizacijo, idealno metagovornico, pripravimo do ek-sistence s svojim rekanjem.«²⁷ Pa smo ponovno pri govornici. Ek-sistenca, pisana s presledkom, pomeni »notranje izgnana« ali notranje odtujena – to je nekaj, kar se postavlja v zunanost zgolj s podporo notranjosti. Prav to pomeni, da ni metagovornice, ni matema matema in ni pozicije, ki bi se dvignila nad govornico – tudi matem bo prej ali slej naletel na lastne zagate, in to natanko skozi vztrajanje v razrešitvi zagat muhavosti govornice.

Kako nadaljevati, ali je vsa govornica blodna, vsa enaka in neoprijemljiva, ali je tudi formalizacija v zadnji fazi le sofistični učinek?²⁸ Lacan pogosto postavlja teze, ki so videti docela nasprotujoče. Na eni strani je: »Naš cilj, naš ideal je matematična formalizacija,«²⁹ – treba je ustvariti matem, ki bo v celoti prenosljiv, na drugi pa teza, ki naravnost preseneča: »Psihoanalitična intervencija ne sme biti v nobenem primeru teoretična, prepričevalna, torej

26 Dolar, *Matem in lalangue*, filozofija in sofistika, str. 47.

27 Lacan, *Seminar XX*, str. 96.

28 Tu lahko le napotim na odlično razpravo: Ni spolnega razmerja (Cassin, Badiou, Wismann, Dolar). Zanimivo je, da je Lacan zadnja leta poučevanja z matemov prešel na vozle. Milner zapiše: »Na eni strani molčeči vozli, na drugi pa od same sebe ločena in obenem vseprisotna pesem, ki se skozi svoje lastno bohotenje potrjuje in ukinja.« Milner, *Jasno delo*, str. 167.

29 Lacan, *Seminar XX*, str. 96.

zapovedovalna; biti mora dvoumna. Analitična interpretacija ni namenjena temu, da bi jo razumeli; namenjena je temu, da povzroči valove.«³⁰ Sploh zadnje besede (*Les vagues* – valovi, valovanje) zvenijo nenavadno, a k temu se še vrnemo. Filozofski diskurz si je pogosto prizadeval konstruirati idealno govorico biti, v primeru psihoanalize in njenega poučevanja pa vidimo dvojnost in neskladje. Po eni strani je cilj formalizacija in prenosljivost, po drugi pa dvoumna intervencija, ki je nemožnost vsakršnega prenosa. Morda je matem psihoanalize treba brati drugače.

»Vse Lacanove besedne igre so matemati.«³¹ Milnerjeva teza kot puščica zadene samo jedro našega problema. Besedna igra, *lalangue*, prav to, kar je stalo na nasprotnem bregu matema, se je prelevilo vanj – besedna igra popiše pot – prehod z ene strani na drugo Möbiusovega traku, nasprotno stran matema, ne da bi se tega zares ovedlo. Dvoumnost je lahko matem, matem dvoumnosti. Zakaj? Dvoumnost ni stvar zmede, ampak lahko izraža točno določen cilj. Vici in šale pogosto izrabljajo njegovo igro, večsmiselnosti, toda ne z željo varanja naslovnika, temveč kot izraz in izpostavitev točno določene poante. (Pred časom je krožila šala, ki gre takole: »Kako se reče črncu, ki 'vozi' letalo?« Pogosto je sledila tišina in polpremislek naslovljenca šale, ki se je miselno že sprehajal skozi vulgarnosti in klišeje, nakar mu spraševalec odgovori: »Pilot, seveda!« Šala vsekakor razvija dvoumnosti in beganje pomenskih odgovorov, toda izključno zato, da bi ujela sogovornika na slabšalnih oz. rasističnih konotacijah. Poanta je torej zelo jasna: »Na vse si pomislil, baraba, samo na pilota ne!«) Ali tukaj ne postavlja bistvo šale samo beganje pomena? Zato je treba prisluhniti tezi: »Sama dvoumnost lahko deluje neposredno kot formula.«³² Formalizacija ne izključuje dvoumnosti, temveč ji daje telo, daje ji formo – natanko to pot pa ubere Lacan za formalizacijo psihoanalitičnega diskurza v matem. »V psihoanalizi formalizacija ni formalizacija te ali one vsebine, tega ali onega pomena (kot »pravega pomena«) – je formalizacija same zagate/»luknje«, skozi katero (in samo skozi katero) ti pomeni obstajajo kot zvezani v dani konfiguraciji.«³³ Formalizacija je formalizacija neke zagate pomena, točke dvoumnosti, in slednje lahko zapiše izjemno natančno. Matem ima tudi to možnost, da lahko formalizira samo zagato formalizacije. Formalizacija, če jo mislim kot zagato, ni brez smisla in ni preprosto prevod črkovnega zapisa (kot »prevod besedila«, način, kako postaviti zapis v formulo), temveč orodje, sposobno izrekat svojo lastno nezmožnost. Na to stališče se postavi psihoanaliza – ne mimo zagate ali namerno spregledanje, prav tako ne poenostavitev, temveč misel, ki poteka skozi njo samo. Slednje pa ne implicira sprijaznitve s protislovnostjo, temveč nujnost opredelitve, zavzemanje pozicije do nje same.

30 Prevod nekoliko modificiran, Lacan, *Odgovori na vprašanja študentov*, str. 91.

31 Milner, *Back and Forth from Letter to Homophony*, str. 88.

32 Zupančič, *What is sex?*, str. 65.

33 Prav tam, str. 67.

Psihoanalitična razkrivanja govornice naznačujejo prehajanja misli – če se govornica lahko razvija v različnih smereh, in videli smo vsaj dve, v smeri *lalangue* in v smeri matema, glas proti črki, iz tega sledi, da »simbolnega ni mogoče obravnavati v njegovi ločenosti in avtonomiji, kjer bi bila opora le označevalec in njegova diferencialnost.«³⁴ Govornica je v nujnem presežku nad jezikom (kot označevalcem in diferencialnostjo). Še več, znova smo priča nelinearnosti »govornice«, njeni samospodvitosti, samozajetju, ki se ne dogaja nikjer drugje kot v njej sami – kot bi sam jezik poskušal loviti lastne pregibe in paradokse, jih poskušal ukrotiti in jim izdelati pravila, a kaj, ko med lovljenjem sam ponovno ustvarja nepravilnosti. Natanko te zagate predstavljajo točke, kjer se sama govornica dotika svoje lastne dimenzije realnega. Skratka, formalizacija ni nekaj, kar bi pobegnilo iz govornice, ampak natanko poskus samorefleksije oz. samospodvitosti govornice same. To je hkrati tudi točka odprtja možnosti njene misli, mobilizacije smisla – tj. valovanja.

V dialogu z Deleuzom Claire Parnet postavi pogosto spregledano tezo: »Ne smemo reči, da jezik deformira realnost, ki je predobstoječa ali je drugačne narave. Prvi je jezik, dualizem izhaja iz njega.«³⁵ Ne gre za trditev, da nič ne obstaja izven jezika ali da bi jezik omadeževal mitično predhodnost (neantropomorfno videnje realnosti), temveč za afirmacijo dualnosti, ki jo lahko interpretiramo zgolj v smeri *notranje zunanosti* oz. jezikovnokonstruirani zunaj. Sprašujem se, ali v tem primeru ne govorimo o zmožnosti abstrahiranja, ki nam ga ponudi šele jezik – kot negacijo njega samega, a vselej njegov konstrukt? Jezik kot tuj stopi samemu sebi naproti. Ne govorimo o dimenziji, ki bi jo preprosto jemali zgolj na ravni jezikovne igre, ampak kot ontološko samoodtujitev – ne zaplete se jezik vase, temveč svet v jeziku. Želim zatrditi, da svet nikakor ne ostane nedotaknjen. Brez jezika ni zanikan obstoj zunanosti, kakršnakoli pač že je, ampak pade konstrukcija pojmov, ki nam sploh odprejo zunanost – tako ni ne matemov, ne jezikov in tudi nezavednega ne, in če zamenjamo konceptualni aparat, mislim, da prav tako ne bi bilo ne intenzitet, ne tokov, ne asemblažev; vselej gre za videnje, ki je »po meri jezika« ali pa tudi po »zameri« jezika. Virno pravi: »Merske enote ni mogoče ločiti od tega, kar je treba izmeriti: nasprotno, ona šele vzpostavlja pojav, na katerega se nanaša.«³⁶ Citat ne implicira, da je vse, kar je, samo jezik in nič drugega, temveč da ga pri spoznavanju ni mogoče odšteti od spoznanega. Ponavljam, jezik ravno

34 Dolar, *Matem in lalangue*, filozofija in sofistika, str. 45.

35 Deleuze in Parnet, *Dialogues*, str. 42.

36 Virno, *When the Word Becomes Flesh*, str. 27. Še druga izjava: »Vedno smo nagnjeni k naivni zamisli o prvobitnem obdobju, v katerem je celosten človek odkril drugega, prav tako celostnega, med njima pa se je postopoma izoblikoval jezik. To je čista fikcija. Nikoli se ne moremo vrniti k človeku, ločenemu od jezika, in nikoli ne bomo videli, kako ga je izumil« (prav tam, str. 24), in če dodamo še Lacanovo skoraj vzporedno verzijo: »Le kako naj se povrnemo k preddiskurzivni realnosti, če ne s pomočjo nekega posebnega diskurza? Ta vrnitev k preddiskurzivni realnosti je sen – sen, ki je v osnovi sleherne ideje spoznanja. Hkrati pa moramo to vrnitev vzeti tudi kot mitično. Nikakršne preddiskurzivne realnosti ni. Vsaka realnost temelji na nekem diskurzu in se definira na njegovi podlagi.« (Lacan, *Seminar XX*, str. 29).

ni zgolj in samo jezik – čiste oddelitve od realnosti ni mogoče izvesti – merilo ni vpisano samo kot zunanje in objektivno merilo, temveč je že v sami stvari. Iz tega tudi sledi vztrajanje pri smislu kot točki prešitja in vzajemnosti med jezikom in svetom, med mislijo in stvarjo, a o tem na drugem mestu. Pomembno je misliti nemožnost izjavljanja in zagate govornice, njeno mejo in necelost. Zakaj? Dolar nekje postavi kratko tezo: »Ni metagovornice v razmerju do realnega.«³⁷ S tega vidika lahko vidimo, da nas iz zagat ne bosta rešila ne matem ne *lalangue*, ampak to ne pomeni, da se je treba držati ustaljenega koda, nasprotno, na točkah meje govornice se nekaj odpira. Tu naletimo na protislovje – meja ni zamejitev, temveč razprtje. Biti bitje govornice pomeni biti bitje znotraj ne-vsega (kar je isto kot reči, da ni metajezika), in če smo bitja ne-vsega, sledi, da vsaka meja rodi novo polje govornice – tj. sama meja se premakne, se razraste kot korenine. Meja govornice je notranja, je rast ob korenini – kot bi bila meja oporišče nekemu rekanju.

Skoraj vsa misel se bo prej ali slej izrekala skozi govornico in se s časoma strdila v jezik, v njegovo površino. Prav zato pa poleg matematov vztrajajo še retorične figure, besedne igre, *jejezik*, poln asociacij, vizualni jezik itd. Ali to ne meri na samo dejstvo, da si jezik pomaga skozi lastno pregibanje, skozi različne prevode (različne zapise in formalizacije in naprej v druge registre, poudarke, podčrtaje, ilustracije itd.). Prevod je pomoč misli, če se v nekem registru zatakne, pobegne (struktura govornice) v drugega. Ali to ne implicira natanko prej omenjenega valovanja in ali ni valovanje znova nekaj, kar spodvije govornico vase, kar dela njeno površino valovito?

—

Ne obstaja samo predjezik, jezikovni suspenz, poln kašlja in grkanja, temveč tudi njegovo *odzvanjanje*, *pojezik*. Predjezik ni pred jezikom kot obstoj čiste predreprezentabilnosti, t. i. nasebstvo, ki naj bi ga madež jezika enkrat za vselej oskrnil, temveč dimenzija jezika, pravzaprav boj z njim, njegov rob, pa tudi njegova zunanost in predhodnost. Enako velja za odzvanjanje pojezika. Sam jezik ni trenutek izrekanja, čista sedanost, ampak čas odprtosti – sposoben je tako projekcije nazaj v »mitično preteklost«, ki se kaže kot celost, enost ali čistost, do katere naj bi v izrazu spodletel, kot tudi odzvanjanje jasno nakaže obstoj življenja govornice po izrekanju. A ne smemo pozabiti, da je tudi ta »kasnenje« samo dimenzija jezika. Pomen kot informacija je lahko formaliziran, prenesen in sprejet, a tu se govornica nikoli ne ustavi – dvoumnosti, ironije, intence govornice, način izgovarjave, zven besed, pa tudi metaforičnosti in metonimije so modalnosti, ki se pogosto porajajo po pretoku informacije, po določitvi in razumevanju pomena. »Che vuoi?« (Kaj hočeš? ali Kaj bi rad?) Lacanovo kratko reklo – »Razumem povedano, a kaj želiš zares reči?« »Zakaj je uporabil tak

37 Dolar, *Matem in lalangue*, filozofija in sofistika, str. 48.

ton?« – kot bi pravi pomeni šele v odzvanjanju dobili lasten glas, in glas tu ni mišljen metaforično. Pomensko razraščanje gre tako daleč, da lahko v svoje jedro vpotegne še kolcanje in kašljanje: »Neartikulirano sámo postane modus artikuliranega; naj je še tako fiziološko, pa se vsaka predsimbolna narava neha, čim zavzame določeno mesto v strukturi, in to mesto je dovolj, da ga obdari s paleto pomenov.«³⁸ Skozi odzvanjanje se dvomi (pomeni, napotovanja in referiranja) vračajo v izrečeno in nobena beseda ne bo dovolj brezpomenska, nikakršen glas ne dovolj nevtralen, da bi ne imel možnosti sprejetja zelo različnih pomenov.

Nezavedno ima podoben problem z retroaktivnostjo – nekaj se nam zareče in pri priči zadobi pomen, ki se ga ne da vpotegniti nazaj, preslišati ali pozabiti – in psihoanaliza je predvsem trasirala ta nenavadni pojav, pravzaprav presežek pomena, ki neprestano uhaja. Nehoteno spregovori, torej govor, ki ga ne moremo pripisati zavestni intenci govorca: »Spotikljaj, okvara, razpoka. V izrečenem, zapisanem stavku se nekaj zamaje. Freuda te prikazni privlačijo, in tu bo iskal nezavedno.«³⁹ Znova meja jezika, neobvladljivi zdrs pomena, hipna napaka, ki je ni več mogoče zakrpati z novim pomenom. Nezavedno je bitje govornice in se kaže predvsem v vrzelih, spotikljajih ali prelomih govora, kot iztirjenje običajne rabe jezika, nekaj, kar se upira pomenu, a mu hkrati ne da miru – nezavedno ima zavedni učinek, in čeprav se kaže na prvi pogled kot nesmisel, sproži razprtje smisla, ki ga ne bomo kar tako odpravili z interpretacijo. Gladek tok govora se v določenih točkah nepričakovano zgosti in iztiri, nezavedno se postavlja po robu pomenu, nujno mora zamenjati zastavljeno pot. A da ne bo pomote, polje psihoanalitične interpretacije ne govori o pomenu tega spodrsaljaja (kaj šele o skitem pomenu), temveč o njegovem nesmiselnem robu. Manj ko je videti zadeva pomenska, bolj kliče po interpretaciji. (Klic po opombi: psihoanaliza ne zaceli, razloži ali odgovarja na uganko pomena, predvsem poskuša držati vrzel - popačitev, zaradi katere prihaja do nesmiselnih robov govornice, odprto. Tudi če bi psihoanalitik lahko odgovoril s »pravim pomenom«, s smiselno interpretacijo in razlago, bi s tem še ne razrešil nezavednega.) Nezavedno je zanimivo prav zaradi njegove vednosti, t. i. blodne vednosti, nečesa »ne vedemo, da vemo«, ali v prevodu »to be unconscious of something« – ne toliko potrditev ali ovržba zavedanja (se zavedati oz. se ne zavedati), temveč način biti nečesa (biti nezaveden o nečem). »Nezavedno (v svoji osnovni obliki) je »pozitiven« način, prek katerega se ontološka negativnost dane realnosti vpiše v samo to realnost, vpiše pa se na način, ki ni zvedljiv na preprosto nasprotje med vedenjem in nevedenjem, med zavedanjem in nezavedanjem nečesa.«⁴⁰ Zastavlja pa se vprašanje, kaj je nezavedno z vidika reprezentacije? Ali nezavedno nekaj opisuje, zrcali svet in ga poskuša postaviti v pomen; ali se nezavedno na

38 Dolar, *O glasu*, str. 36.

39 Lacan, *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*, str. 28.

40 Zupančič, *What is sex?*, str. 16.

nekaj referira? In če je res, da nima skrite vsebine oz. da skrito vsebino lahko odkrijemo, a s tem ničesar ne rešimo, potem nezavedno ni na način pomena in prav tako ne na način klasične reprezentacije (kot reprezentiranje prikritega), pa čeprav se v obeh pojavlja. Na tem mestu lahko postavimo naslednje: *v nezavednem se svet ne zrcali, temveč izreka. Nezavedno je presežek same reprezentacije.*

Ko nezavedno spregovori in spregovori vedno več, kot smo pripravljene priznati, pa to ne pomeni, da spregovori o zamolčanem smislu, temveč da je ta »skriti« smisel šele ustvarjen skozi nesmiselnost izjave/lapsusa in naknadno položen nazaj v samo izjavo. Če nekoliko anticipiramo: nezavedno je reprezentacija in te ni mogoče kar tako potlačiti, jo preslišati ali se narediti neumnega. Freudova krajša razprava o zanikanju (*Verneinung*) izjemno lucidno zastavi osnovne razlike, ki jih ne smemo prezreti. Že na samem začetku postavi scenarij besednega prikrievanja in razkrievanja med pacientom in analitikom: »Sprašujete, kdo bi lahko bila ta oseba v sanjah. Mati ni.« Popravili bomo: »Torej je mati.« Pa še manjši popravek: »Je nekaj matere.« Kot pravi Freud: »Ob tej osebi mi je sicer prišla na misel mati, vendar mi nikakor ne ugaja, da bi ta misel obveljala.«⁴¹ Ob tej osebi, ki ni mati, je pacientu prišla na misel ravno mati – zato sem vpeljal »je nekaj matere«; z neznanom osebo zakoraka v misel še asociacija, asociacija na mater seveda, pa čeprav mi to ni najbolj ljubo. Nikakor ne gre za zanikanje matere, saj identiteta osebe iz sanj sploh ni pomembna, je pač »kdorkoli«, ampak »kdorkoli + M« ali, bolje, »kdorkoli – M«, in to je zanimivo. Zakaj je treba nemudoma pripomniti: »Mati ni,« če nas po tem ni nihče vprašal?. Nezavedno ni skrita oseba, katere identiteto bi morali razkriti, ampak naglašeni in očitni presežek matere k tej osebi – nezavedno je *attachment*, ki bi rad postal *detached*. Izjava: »Mati ni,« ni besedna igra enostavnih obratov, pa čeprav Freud zapiše: »Torej je mati,« toda v nadaljevanju ne gre v tej smeri – tj. v smeri enostavne afirmacije matere, temveč razvija nekoliko drugačno misel. Negacija odpre neko možnost. Skozi negacijo nekaj, kar bi sicer ostalo nevidno, šele pride do življenja – in ta »priti do življenja« ravno pomeni, da nekatere stvari ne zmorejo priti do realizacije v pomenu, temveč kot neumeščenosti, nesmiselnosti, ali v tem primeru s pomočjo negacije, šele zadenejo »v živo«, pa čeprav se tega ne ovemo takoj; šele nesmisel daje tu polno zmožnost naknadnega pomena. »Potlačena predstavna ali miselna vsebina lahko torej prodre do zavesti, pod pogojem, da jo je mogoče *zanikati*. Zanikanje je način, kako potlačeno vzamemo na znanje; pravzaprav je že odprava potlačitve, seveda pa še ni sprejetje potlačenega.«⁴² Karte so položene na mizo in v citatu je zajeto bistveno – prvič: Zanikanje je pogoj možnosti, ne pa odvzem, subtrakcija ali izničenje nečesa. Rezultat zanikanja je ta, da pacient dejansko sprejme vsebino (mati), pa čeprav zgolj na intelektualni ravni. Intelektualno sprejetje pa žal ne prinaša odprave

41 Freud, Zanikanje, str. 7.

42 Prav tam, str. 8.

potlačenega. Nezavedno je odprtje – pomen razkrije dimenzijo izza pomena, kot njegova torzija, popačenje ali vrzel, skratka, kot medvrstičje pomena. Drugič: Nezavedno je bitje površine govornice, nenavadne površine, spodvite vase in v presežku s samo seboj, ki nam ne da miru. Površina ravno zato, da ne bi zašli v govor o globini odnosov, na mater kot skrito vsebino, ostati moramo pozorni na delo cenzure. Kakšna je pravzaprav vloga cenzure? Cenzura je (uraden) pregled besedila – besed, namenjenih javnosti. V Freudovem primeru gre prav za *izgovarjanje* (v obeh pomenih besede: nekaj izgovarjati in izgovarjati se) pred javnostjo, ki je zdaj utelešena v analitiku. Pogosto gre za predelavo ali izbris spornih delov besedila pred objavo. V prevodu: gre za nekakšen ovinek – sito, za filtracijo in predrugačenje besed, vendar ne prepoved, temveč odprtje možnosti nekemu rekanju – objavi – cenzura protislovno šele nečemu omogoča objavo, in na to ne smemo pozabiti.⁴³ Tretjič: Nezavedno kot bitje površine nekaj izreče, nekaj se zareče in zareče se na način, ki navidezno razkrije skrito dimenzijo govora (potlačeno vsebino), a v resnici ta »zareči se« šele ustvari možnost logične predhodnosti in iz tega vidika je nezavedno treba razumeti kot bitje reprezentacije – nekaj se, vsaj navidezno, reprezentira.

Vračamo se na govorico: če smo do zdaj mislili, da je govor vez med mislijo in zunanostjo, da zgolj nekaj sporoča in komunicira, se na nekaj referira in imenuje, potem postaja vedno bolj očitno, da nezavedno nikakor ne gre v shemo omenjenih relacij: »Nemara gre za prelom s samo idejo korelacije jezika in sveta, subjekta in objekta, za prelom s predpostavko, na kateri je jezik zasnovan.«⁴⁴

Problem, ki se ga pogosto naslavlja na lingviste, je predvsem v *zamejitvi* jezika, kot tudi govora/govorca in izjave na preddoločeno idealnost oz. umetno konstrukcijo – jezik tako zapade izven udejanjanja, izven prakse govornega jezika v lingvistično konstrukcijo, ki odzame precejšen del »pomensko-izjavljalnega« spektra. Od tod izhaja tudi Lacanova »lingvisterija« in govor je jeziku – jeziku, ki označuje prekoračitev simbolnega, moment njegove polifonije in razpršenosti pomena, jeziku, ki hodi proti vsakršni možnosti vzpostavitve pravil komunikacije. Tudi Deleuze in Guattari izrekata svojevrstno kritiko lingvistiki, ko vztrajata na izjavah kot asemblažu, ki je vpet v svet, odvisen od časa – zgodovine in pripet na telo izjavjalca – vsako telo izjavlja besede drugače. Izjave dobijo materialnost, ki bi jim sicer spolzela med prsti bolj rigidne jezikovne strukture, te iste izjave dobijo določeno moč, zven in glas – dobijo dogodkovno dejanskost. Pri njiju preprosto ni govora o informativnosti ali komunikaciji, temveč izjave postavljajo osnutek bojnega polja – zavzemajo določen prostor, se referirajo med seboj in povzročajo različne silnice, skratka, izjave so politične, borbene, vzpostavljajo pozicije pripadnosti in območja nadvlade

43 Tu se seveda opiram na Zupančič, *Med dvema ne*, str. 63.

44 Dolar, *Bit in njen dvojniki*, str. 177.

itd. Če je res, da lingvistika prepogosto odtuja govoricu od njene dejanskosti, jo na tistem potiska v sistem idealnih okoliščin, potem imamo tu dvakrat oprava z govoricu v njeni življenjski dimenziji.

Kletvice: »Pra*ica« je vse prej kot pravica in nas tako rekoč nemudoma interpelira, ulovi naš pogled in nas prebode. Preden bi razbrali pravi pomen, vzrok in željo, nas grde besede, zmerljivke, ki si izborijo naslovnika, vzpostavijo lastno polje moči, užalijo. Žaljivka je lingvistično topa beseda, a izjemno ostra v smislu dogodka – to so besede, ki ne temeljijo na razumevanju, ampak prepoznavi, včasih celo ne ciljajo na določeno občinstvo, kaj šele da bi pomenile prenos nevtralnih informacij. To so besede, ki četudi nič zares ne pomenijo, zarežejo v telo in tu je njihovo mesto. Barthes je za *punctum* dejal, da kot puščica prileti iz podobe, in enako se dogaja z zmerljivkami – izvzamejo se iz govora, osvojijo prostor in čas, odzvanjajo ter preglasijo ostale besede: »Najslabše besede oživijo v nas, vampirsko [vampirically].«⁴⁵ Žaljivke so besede, ki se zasidrajo v telo – besede, ki se transformirajo v čutnost in četudi se ne poistovetimo z njimi, odzvanjajo v spominu in telesu. »Beseda je meso postala.« Najverjetneje jih ravno naša borba, naše odklanjanje in odsmišljanje še toliko bolj zarinejo kot trščico v duha. Obtožbe vedno padejo na plodna tla in tudi vedno obrodijo. Očitno je plodnost tal bolj odvisna od grde besede kot pa od njenih lastnosti. Žaljivka se ne ozira na pomen, ne na strukturo in tudi ne na pravilnost – lingvistika ji z vsem miselnim aparatom ne pride prav blizu – in kar je še najhuje, ni niti »avtorsko delo«. Zmerljivka je najosnovnejši avtopilot jezika – priklopimo se nanj in ne da bi jo zares mislili ali jo vsaj priredili za nekoga, si jo sposodimo v naboru (ki je v slovenskem jeziku sicer zelo skromen), pogosto prav tisto, ki nam prva pride na misel, in jo izstrelimo iz ust. V redkih primerih je premišljena in lansirana taktično, v pravem času in okoliščinah, pogosto je odločilnejša intenca govorca – ta prizadene, četudi je beseda, ki ustreza simpatični živali ali kakšnemu »opravku« – pomen žaljivke se bo čudežno sestavil. Žaljivka je pogosto prenos intence mimo pomena.

Zmerljivke nas lahko poučijo o nečem, kar se pogosto izmika lingvistični analizi. Lecercle navede štiri presenetljive lastnosti. Prvič: žaljivke razkrijejo samo dejstvo, da jezik v prvi vrsti ni kolektivno sodelovanje in izmenjava informacij, temveč *poimenovanje* (naming) – jezik poimenuje, označi in določi. Drugič: grde besede so načini delovanja in akcije, ne toliko reprezentacija stanja stvari. Besede nekaj počnejo in videti je, da sta reprezentativno zrcaljenje oz. odslikava sveta zgolj »iluzionistični konsenz«. Tretjič: kot že omenjeno, te besede povzročajo bolečino, nezadovoljstvo in skrb. In še nazadnje, zmerljivka je »lingvistična odtujitev« – te besede so »odrezane« od lingvističnih kategorij; ne upoštevajo sintakse, ne slovnice in ne pomena. Jezik kletvic ni skoraj nikoli skladen z jezikom kot lingvistično

45 Riley in Lecercle, *The Force of Language*, str. 46.

strukturo. (Ne bom našteval kletvic v tujih jezikih, s tristo kosmatimi pa si težko pomagamo. Slovenski jezik goji strast v tujih besedah.)

Jezik ima več dimenzij, a te vpenja v lastno površino. *Neskladje, to je jezik* – to je njegov prvi in najočitnejši učinek. Vsa naštetá »odstopanja«, pri čemer seznam še zdaleč ni izčrpen, niso izvenjezikovni pojavi, ampak gube njegove površine. Ujetost v jezik je torej dejanska, a vse prej kot neproblematična. Prvič: težko jo je enoznačno afirmirati, ker se mu meje neprestano spreminjajo – jezik se razrašča ob mejah. Drugič: ujetost ne pomeni ukleščeniosti. Ujetost je v tem primeru bolj sinonim za zmožnost, lahko se povsod razraste, pa čeprav se razraste kot jezikovnost. Na tem mestu se že kaže odgovor na Deleuzeov boj proti ustaljenosti in ukalupljanju misli v jezik (t. i. *common sensu*, ki ga navaja Lecercle na začetku poglavja – jeziku, ki ne odpira, ampak uklešča misel v naučene fraze, klišeje in avtomatizme). Prava razvezava misli ni preprosto v razpršitvi pomena. Bojim se, da bi radikalna jezikovna razvezava povzročila nepričakovan obrat v nesvobodo (znakovnost ali fiksiranost na označevalce), ne v odprti jezik (umetnosti), kot tudi ne razpletanja pomena in proliferaciji smisla, temveč prelom v shizofrenijo in posledično v globoko nerazumevanje. Raznolikost bi se s tem izgubila. Jezik pomeni napetost med pravilom in njegovo razvezanostjo.

Mislím, da obstaja še druga jezikovna pot samopreseganja – merím na konstrukcijo misli, ki je povsem domišljena, a še ni ponotranjena in vpeta v širši kontekst misli – natanko ta »vidím, a ne verjamem svojim očem«. Zdi se, kot bi ta pozicija v grobem ustrezala prezrcaljenju nezavednega; nezavedno je to, česar nismo vedeli, da vemo, in ko pride na plan, bi ga najraje zatrli, ker preveč razkrije zvezanost z nami – v tem primeru pa nastopi obrat, domišljeno vemo, da še ne vemo oz. razumemo. Za obe bi pa lahko rekli, da ju lahko intelektualno dojamemo, a ne sprejmemo njunih konsekvenc. Govorím o teoretski špekulaciji, do katere smo se lahko prikopali s trdim delom in strogo logičnim postopanjem, toda pripeljala nas je do še nerazumljivega in kontraintuitivnega dejstva, ki bo šele s časom postalo del vednosti in nadaljnjega razvoja. Druga pot je lahko matem. oz. matematična paradigma, ta nas je (bila) zmožna pripeljati na Luno, pa čeprav je danes vabljivo odrešujoč Mars.⁴⁶ Zanimivo pa je, da lahko ta paradigma, ne glede na njeno konsistentno strukturiranost in samoreferenčnost, ostaja »brezosebna« in brezpomenska, vendar odpira nov svet in pušča sledi v realnem. Kot zapiše Alenka Zupančič: »Diskurz znanosti ustvari, odpre prostor, v katerem ima ta diskurz (realne) posledice. [...] Opravka imamo z nečím, kar najbolj dobesedno in od znotraj razcepi svet na dvoje.«⁴⁷ Govorica ima skozi znanstveni diskurz dvostrano delovanje;

46 »Slednje je razvidno iz dejstva, da je znanstvenemu diskurzu uspelo izpeljati pristanek na Luni, pri čemer je mišljenje priča vdoru nekega realnega. In to ne da bi imela matematika kakšen drug aparat kot govorni.« Lacan, *Televizija*, str. 78.

47 Zupančič, *What is sex?*, str. 79.

na eni strani to nenavadno samopreseganje lastne pozicije (mišljenja in vednosti) kot podaljšek, ortopedsko pomagalo človeka (in to se vidi pri tako osnovnih stvareh, kot je poskus seštevanja večjih števil, predstavljanja rešitve razporeditve stanovanja, pomoč pri memorizaciji itd., ki bi brez pomoči zapisa, risbe ali diagrama ostali povsem nepredstavljeni), na drugi strani pa je tu še učinek v realnem – svet se zares razcepi – modifikacija genske zasnove, uporaba antibiotikov in cepiv, razvoj računalniške inteligence in komunikacije, razvoj atomske energije in ne nazadnje poleti na Luno. To ni diskurz, ki bi se pripel na »čisto naravo«, ampak gre za »notranjanje« predruženje narave in človeka. Samopregibanje jezika tako preseneti na različnih poljih, tako skozi jezikovna prešitja v poetičnem jeziku, kot tudi logično postopa v povsem neznano in nelogično, še neodkrito znanstvenega diskurza. Znova se vrnimo na reprezentacijo: zdaj lahko vidimo, da se besede ne prilagajajo svetu, da bi ga neudeleženo reprezentirale ali podvajale in indiferentno opisovale stanje stvari ter omogočale prosti pretok informacij, temveč ga *soustvarjajo*.

Slednja teza ne govori le o performativih, t. i. besedah, ki nekaj naredijo – o slavnem J. L. Austinovem primeru »I do (sc. take this woman to be my lawful wedded wife)«⁴⁸ oz. »vzamem« in od trenutka izrekanja se mora »ves« svet prilagoditi novi partnerski zvezi. Performativi ne reprezentirajo sveta, te besede ne opisujejo ničesar, prav tako niso pravilne ali napačne, temveč izrekajo akcijo – s tem ga tudi soustvarjajo in spreminjajo. A ponavljam, ne gre za performativnost besed in tudi ne bi bilo plodno nadaljevati le v tej smeri – na način: vsaka, še tako majhna besedica je dejanje, vzpostavlja razmerja moči, spreminja stanje stvari, odpira nov prostor, omogoča novo navezavo itd., lahko pa odgovorimo na začetno sopostavitev – reprezentacija proti performativnosti – že zdaj je jasno, da je reprezentativna logika neprestano prepredena s performativnostjo. Predvsem pa gre za to, da jezik, ali bolje govorico, razumemo tudi z vidika reprezentativnosti, a ta reprezentacija ne sme več biti preprosto »besedno podvajanje« sveta, jezikovna zrcalna teorija.

Meje jezika in reprezentacija

Jezik ni v celoti sistematičen, idealen in vase zaprt sistem, pri katerem je vztrajala strukturalna lingvistika – za strukturalno čistost je morala žrtvovati govor (parole). Govorec in kontekst sta bila namerno izpuščena, čeprav je že sam Saussure gojil skrite strasti, ki so se manifestirale v množtvu anagramov. Jezik prav tako ni zvedljiv na čisto funkcionalnost, ki je pogosto komunikacija v preobleki, jezik ni

namenjen zgolj izmenjavi informacij. Lecercle bi na tem mestu zatrdil: »Pri jeziku gre v enaki, če ne celo večji meri za dejanje kot za refleksijo in komunikacijo.«⁴⁹ Jezik utelešajo specifične okoliščine, jezik je praksa, stvar rabe in konteksta in iz tega vidika je morda celo pomembnejša konotacija kot denotacija, pragmatizem namesto semantike. Ali ni pripadnost – kot izreči stvari na »nepravilen« način, ki se ne podrejajo pomenu ali sintaksi – način uporabe neprimernih, neobičajno zvenečih besed prav zato, da izrazimo podrejenost določeni subkulturi in njenemu slengu. Ni pomembno govoriti eksaktno, temveč predvsem govoriti pripadniško.⁵⁰ Vsak jezik ima tudi zgodovino – jezik je zgodovina – je sedimentacija neke rabe, izjav, sloganov, pretakanja akcije in moči. Jezika ni možno oddeliti od »sveta«, v katerem se pojavlja – vedno je materialno pogojen; pojavlja se v določenem času in prostoru, je izraz nekega konteksta, družbenih norm, hkrati pa se spreminja in razvija v času, se preoblikuje in lahko postane celo neprepoznaven itd. Jezik torej ni brezčasen. Lecercle celo pravi, da gre za telo med telesi, nosilca afektov, zato tudi vztraja, da ne gre vztrajati na »notranji«, temveč bilo bi treba razviti »zunanjo lingvistiko«, v kateri ne bi bilo stroge razmejitev med jezikom in družbo. Interlokucija je bojno polje delovanja sil in moči, temu ne gre oporekati. A če zdaj poleg komunikacije, izmenjave razmerja moči, pripadnosti in performativnosti izjav prištejemo še (nezavedni) užitek v jeziku in užitek samega jezika – kontingentna srečanja, ki niso zgolj diferencialne narave, temveč presežki, ki se kažejo tako skozi anagrame kot tudi naključne zvočne podobnosti zdrsov in asociacij, zgostitve in premestitve nezavednega, ki je strukturirano kot govorica – bomo obstali pred zelo nenavadno in samoživo strukturo jezika.⁵¹ Tudi poetska funkcija

49 Riley in Lecercle, *The Force of Language*, str. 128. V nadaljevanju se veliko naslanjam na to delo.

50 Cf. Dennett, *Pojasnjena zavest*, str. 294.

51 Lacan gre v tem smislu daleč: »Označevalec je vzrok užitka. Kako naj bi brez označevalca zgolj pristopali k telesu, ki nam daje užitek? [...] Naj bo ta del telesa še tako nejasen in brezobličen, pa je na telesu zmerom neki del, ki je označen kot opora užitka.« Lacan, *Seminar XX*, str. 23. Če nekoliko karikiram: ni telo tisto, ki uživa, temveč jezik. Brez označevalca bi del telesa ostal le naključen in nepomemben kos mesa.

igra nezanemarljiv delež jezika. Skrita je natanko v tem, česar ni mogoče prevesti – kar ne nazadnje ni stvar komunikacije, ampak prepesnitve. Še bi lahko naštevali, a mislim, da ni potrebe. Jezik ima samostojno življenje. Nikoli ne bo postal povsem transparenten medij in ne glede na interpretacije, prevode in komuniciranja bo ohranjal samoživost, ki se je ne moremo polastiti – obratno, jezik se nas pollašča in govori skozi naša usta.

Sistematizacija jezika je očitno zgolj zasilni izhod. (Sistematizacija kot namenska regularnost je v zadnji instanci tudi sama učinek jezika. Ali ni zavedanje regularnosti že zmožnost odmika od nje same, pogled, ki sega čez rob, v samo zunanost in kot tak šele zmožen videti nekaj kot regularnost. Motriti regularnost pomeni, da je neregularnost že načela samo mejo.) In če jezik res ni podrejen komunikaciji, da ga ni mogoče utemeljiti in ujeti v njena pravila, potem je treba nasloviti še t. i. *the elephant in the room*, Lecerclov pojem *disfunkcionalnosti* – jezik moramo misliti tudi v registru odsotnosti funkcije ali skozenj. Ta ne predstavlja zgolj freudovskih spodrsrljajev, jezikovne samovolje, ki »spregovori« skozi govorca mimo njegove volje in hotenja ter pripoveduje o mestih, ki bi jih želeli prikriti; in že pri tem primeru smo postavljeni pred samo nezmožnost delitve na »objektivno zunanost« jezika in subjektivno nezavedno željo. Spodrsrljaj v prvi vrsti »ogovori« samega govorca, pa čeprav skozi njegova lastna usta. Disfunkcionalnost lahko razumemo tudi kot »poetično trpinčenje« (naprežanje, torzije, brezpomenskosti) samega jezika; to je dimenzija, v kateri se jezik ne trudi in ne pretvarja, da gre za nevtralni medij sporočanja pomena, temveč opozarja sam nase. Medij - jezik postane sporočilo. Brez spodletelega srečanja, zgrešene zunanosti ali referenta, brez spodletelosti ubesedenja, če bi ostali do konca vpeti v strogi indeksikalnost jezika, ne bi bilo govorice, pa tudi laži ne in resnice. Ali ni jezik ravno jezik po tem, da zgreši – da se ne prešije v popolnosti z »zunanostjo« in stvarjo samo, skratka, da ni znak? Jezik je svojeglavost. Mislim, da je tudi nasprotje od tega, kar se zdi na prvi pogled – sestave črk, označevalcev ali fonemov v enovito celoto – ampak zmožnost razkroja in razstavitve znakovnosti, ki se naknadno sestavlja v nove pomene. Jezik je razvezava nekega »skupaj«, neke enoznačnosti v konglomerat zvokov in govorica je neenakost znotraj samega rekanja. Vstop v govorico pomeni prestop v laž – v zmožnost nedobesednosti.

V disfunkcionalnem jezik izraža lastno svojeglavost, pa tudi brezglavost, in to ne gre misliti le v pozitivnem registru. Tudi negativni register šteje, sem lahko prištejemo neizrekanje, odsotnost glasu ali tišino, ki v simbolnem dobita pozitiven predznak (primer: odsotnost laježa pri Sherlocku Holmesu – »the dog that didn't bark that night«), še celo fiziološke pritikline – kašelj, smrkanje, jecljanje – vse je vpotegneno v vrtinec nepričakovanega

smisla in napetosti pomena. V simbolnem univerzumu lahko vse, tako ali drugače, spregovori, in še kako silovito spregovori. Sploh če je izven ustaljenosti, je zmožno prestrukturirati celoten govor. Ali ni psihoanaliza ravno »umetnost« mišljenja nepomenskih zatikljajev, spodrseljajev, tišin, skratka vsega, kar je obpomenu, njegova senca in torzija. Slednje me napeljuje na sum, ali niso govor in neskončni kanali komunikacije zgolj prikrivanje globoke nezmožnosti govora? Ponavljam: *Treba se je zavedati dialektičnega obrata smisla – prav to, kar je na prvi pogled hiba govorice, njena nezmožnost, nenatančnost in vselejšnja spodletelost, jo šele zares odpira in ji daje neznansko moč, tako laži kot spekulacije, smiselnosti in nesmisla, poetičnosti in resnice.* Transparenca pomena je zelo varljiva, čisti prenos informacije je tako rekoč iluzija nekega trenutka. Nikoli ne izrečemo prav tega, kar želimo, ker gre za nujen razkol med intenco in izrazom, pa tudi izraz je v nujnem presežku nad intenco – na srečo se stabilnost »komunikacije«, t. i. dober okus in pravilno vedenje ohranjata prav zato, ker se o izrečenem ne sprašujemo več, kajti le malokatera izjava bi ne prenesla še tako rahlega dvoma. Ustrezanje in prenos pomena sta uporabniška iluzija, iluzija komunikacije. A kaj, ko imamo psihoanalizo, ki neprestano napenja ušesa, lovi zatikljaje prenosa »komunikacije«, pa tudi umetnost, ki preži nad vsako vrzeljo in iz nje poskuša oblikovati delo. Pred vprašanjem, kaj je umetnost ali kakšne so njene lastnosti, se je treba vprašati: Kje se umetnost nahaja in zakaj se pojavlja ravno na mestih realne zagate? Za sodobno in modernistično umetnost si celo upam postaviti masivno tezo, da je umetnost pred vprašanjem kvalitete, vprašanje topologije.

Sklep: jezik je tvorba številnih meja, ki so zanj konstitutivne: »Meje jezika so nepreštevne, neštete in raznovrstne in lahko bi dejali, da v jeziku ni drugega kot stalno razmejevanje, jezik deluje le prek lastnih robov, na vztrajanje na meji s svojim drugim. Jezik je jezik le prek svojih meja, se pravi z njihovim prestopanjem.«⁵² Neizrekljivosti, torzije in lapsusi/glas, zvočnost in petje/smeh, kolcanje in kašljanje/performativi, lalangue in matemati – neprestano imamo opravka s samimi mejami jezika – očitno jezik ni samo znakovno bitje. Zastavlja pa se vprašanje, čemu sploh služi, če ni zvedljiv na sporazumevanje oz. komunikacijo, če ne odslkava dejstev in ne popisuje sveta ali stanja stvari in če v zadnji instanci sploh ni sveta zunaj, ki bi se mu jezik prilagal? »Slikovno teorijo govorice«, tj. besede in povedi kot podobe stvari je treba opustiti. Zakaj bi izvajali pritisk nad jezikom in v čem tiči strast do njegovega odstopanja, njegovih kontradikcij, zagat in neregularnosti, zakaj bi se spuščali v retorične figure in zatikljaje, zakaj je treba slediti pojavom nezavednega in homonimije, ki vpeljejo še glas, in k vsemu prišteti še grde besede kot transformacije besed v telo? Naj zastavim vprašanje še drugače; zakaj bi govorili o mejah jezika, njegovi disfunkcionalnosti? Zato, ker jasno vidimo, da vse meje prej ali slej postanejo notranje. Drugi odgovor: ker nimamo druge izbire – ne gre za

52 Dolar, *Bit in njen dvojniki*, str. 179.

to, da bi želeli odstopanja, ampak se v njih ulovimo. Tudi če se spustimo v strogo formalizacijo, bo ukrivljen jezikovni prostor prej ali slej naredil svoje – temu se reče delovanje jezika. *Jezik ne opisuje sveta, temveč ga izreka.* Manjši popravek: *svet sam se izreka skozi jezik.*

Zastranitev in medpomislek: novi materializmi so pogosto usmerjali topove v t. i. *linguistic turn* filozofije, posredno nekateri tudi v strukturalizem in poststrukturalizem, v korelacijo med jezikom (misli) uporabnika in njegove relacije do sveta. Meillassoux, na primer, postavi tezo o izgubi ali odsotnosti kakršnekoli misli sveta brez človeka – zastavlja vprašanje, kako misliti svet, ki ne bi bil antropomorfen, prikrojen videnju človeka in ne bi bil svet korelacije. Sprašuje se, ali mora relacija vedno predhoditi pogojem, na katere se nanaša. Kako misliti svet mimo subjektivne mediacije, kako zaostri misel, da se vanjo ne pretihotapi naše »videnje«? Odgovor na to zagato naj bi ponujala matematika in posledično diskurzivnost, ampak diskurzivnost, ki je prignana do »asubjektivne pozicije«. ⁵³ Če sledimo njegovi tezi, potem takoj, ko privolimo v korelacijo zavest-govorica in vzporedno mišljenje-bit, privolimo v neko ujetost (pa čeprav je diskurzivna ujetost prosojna kletka, skozi katero lahko projiciramo lastne misli), ki je ne zmoremo zares preseči – kot bi samopreseganje ne moglo zajeti sape in nikoli seči po *Veliki zunanosti* prekritičnih mislecev.

Prvo vprašanje v navezi na Meillassouxa, ki si ga je vredno zastaviti in ponavlja tezo Claire Parnet zgoraj, je: kaj pa, če je t. i. Velika zunanost oz. absolutna zunanost dejanski učinek vstopa v jezikovnost? Ali ni Veliki zunaj drugo ime za zagato simbolnega?

Drugo vprašanje: kako misliti moderno znanost, če ne kot odprtje novega prostora znotraj predpostavljene »mitične in neomadeževane« narave? Vdor diskurzivnosti (kot nastop jezika) spremeni Naravo na obeh straneh – predružači njo samo v smislu intervencije v njo samo (v smislu znanstvenega dojetanja, sprememb in modificiranja), kot tudi naše dojetanje namišljene prvobitnosti, mitični moment njene čistosti – diskurz ima transformativno moč transformacije v prihodnost in projekcije v preteklost.

Tretje vprašanje je bolj retorične narave: danes v medijih veliko beremo o umetni inteligenci, o računalniški zavesti, o zdaj že vsesplošno razširjenem chatGPT (za katere ne smemo pozabiti, da so bili osnovani na t. i. LLM, *large language model*, na nevronske mreži z izjemnim številom parametrov, ki se uči iz že obstoječih podatkovnih baz - besedil – z drugimi besedami,

53 Meillassoux, *Po končnosti*. Meillassouxov argument je vselej bolj pazljiv in usmerjena predvsem proti korelaciji, a vselej znotraj diskurzivni, posredno jezikovni – torej ne gre za radikalnejšo a verjetno tudi hitropotezno kritiko diskurzivnosti in sveta izven njega (smer katero nakazujejo nekateri drugi zagovorniki novih materializmov). Več o tem Harman, *The quadruple object*.

gre za prisvajanje že obstoječe kulture, in če smem dodati, kulture v njenem povprečju). Vprašanje je torej, ali ne bo odvijajoče se desetletje priča novemu učinku jezika. Morda nas bo Veliki zunaj presenetil natanko v notranjosti, kot strogo diskurzivna entiteta, ki se samoodtuji oz. ki je za naš pogled nedostopna, t. i. *black box*. (Zaradi tega se pojavlja tudi veliko zaskrbljenih debat in odprtih pisem kot poskus zaustavitve razvoja umetne inteligence.) Veliki noter je hrbtna stran našega najobičajnejšega govora – naš govor, naša vednost in naša prepričanja, skratka, naše besede se nam kot tuje vračajo v odmevni komori; in če je *linguistic turn* odpiral nov pristop do sveta, potem se je ta *turn* znova zasukal, a v nasprotno smer; če je diskurz predhodno osvetlil del družbenega, je zdaj videti, kot da se je pripravil na delo zakrivanja.⁵⁴ Ampak, kaj nas zares preseneča, če ne ravno to, da dobivamo odmev nas samih? Mislím (oz. začasno zgolj špekuliram), da je pred vprašanjem o samovolji in oblastnim učinkom črne škatle treba preusmeriti pozornost na našo stran – ne, koliko bo veliki AI zares podoben nam in nas tako neprestano varal, temveč koliko mu bomo sami postali podobni? Morda nisem bil dovolj jasen – pravo odtujitev ni treba iskati v Velikem zunaj izven diskurzivnosti, ker tako zgolj nasedamo učinku jezika, marveč na samih robovih jezika.

—

Kaj se zgodi, če sprejmemo tezo o vpetosti jezika v svet, jezika kot dela sveta, njegovega veziva? Ali ima pri vsem tem reprezentacija sploh še kakšno vlogo in ali ni potem odveč vztrajati pri njuni povezanosti? Na samem začetku smo postavili tezo, da je reprezentacija strukturirana na način jezika oziroma (vizualna) reprezentacija ni nič drugega kot (vizualni) jezik, toda ne zgolj jezik formalne strukture in pravil, temveč tudi muhasti jezik. Iz tega sledi, da reprezentacija ni več znakovne narave, temveč reprezentacija, ki ne bi bila podvajajoča v klasičnem smislu, ampak razdvajajoča.

54 Iz podobnih pomislekov izhaja tudi naslov knjige Jamesa Bridlea, *New Dark Age*.

Periodični tisk

- Dolar Mladen. Matem in *lalangue*, filozofija in sofistika. *Problemi* 57, 2019, št. 9/10, str. 31–54.
- Freud, Sigmund. Zanikanje. *Problemi*, 48, 2010, št. 8/9, str. 5–12.
- Gailus, Andreas. Energični znaki. *Problemi*, 42, 2004, št. 3/4, str. 109–146.
- Kleist, Heinrich von. O postopnem dovrševanju misli pri govorjenju. *Problemi*, 42, 2004, št. 3/4, str. 101–107.
- Milner, Jean-Claude. Back and Forth from Letter to Homophony. *Problemi international*, 55, 2017, št. 1, str. 81–98.
- Zupančič, Alenka, Med dvema ne. *Problemi*, 48, 2010, št. 8/9, str. 61–84.

Literatura

- Aristoteles. *Poetika*. Ljubljana: Študentska založba, 2012.
- Austin, John Langshaw. *How to do things with words*. Oxford: Clarendon Press, 1962.
- Borges, Jorge Luis. *Analitični jezik Johna Wilkinsa*. Izbrana dela 6, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2001.
- Bridle, James. *New Dark Age: Technology and the end of the future*. New York: Verso, 2023.
- Cassin, Badiou, Wismann, Dolar. *Ni spolnega razmerja*, Ljubljana: DTP, 2012.
- Cixin, Liu. *The Three-Body Problem trilogy*. London: Head of Zeus Ltd, part of Bloomsbury Publishing Plc, 2022.
- Deleuze, Gilles in Claire Parnet. *Dialogues*. Pariz: Flammarion 1996.
- Dennett, Daniel. *Pojasnjena zavest*. Ljubljana: Krtina, 2012.
- Dolar, Mladen. *Bit in njen dvojniki*. Ljubljana: DTP, 2017.
- Dolar, Mladen. *O glasu*. Analecta, Ljubljana: DTP, 2003.
- Eco, Umberto. *A theory of semiotics*. Bloomington & London: Indiana University Press, 1976.
- Harman, Graham. *The quadruple object*. Washington: Zero Books, 2011.
- Jakobson, Roman. *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1996.
- Lacan, Jacques. Odgovori na vprašanja študentov (Yale University, 23. 11. 1975). V: Aleš Pogačnik (ur.). *Sodobna literarna teorija*. Ljubljana: Krtina, 1995, str. 89–93
- Lacan, Jacques. *Seminar III, The Psychoses 1955–1956*. New York in London: W. W. Norton & Company, 1997.
- Lacan, Jacques. *Seminar XX, ŠE 1972–1973*, Ljubljana: DTP, 1985.
- Lacan, Jacques. *Spisi. Instanca črke v nezavednem ali um po Freudu*. Ljubljana: DTP, 1993.
- Lacan, Jacques. *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*. Ljubljana: DTP, 2010.
- Lacan, Jacques. *Televizija*. Ljubljana: DTP, 1993.
- Lecercle, Jean-Jacques. *Deleuze and language*. New York: Palgrave Macmillan Ltd., 2002.
- Meillassoux, Quentin. *Po končnosti: Razprava o nujnosti konstingence*. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.

- Milner, Jean Claude. *Strukturalizem: Liki in paradigma*. Ljubljana: Krtina, 2003.
- Milner, Jean-Claude. *Jasno delo*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.
- Pfallerja, Robert. *Interpasivnost: Radosti delegiranega uživanja*. Ljubljana: Maska, 2019.
- Rancière, Jacques. *Emancipirani gledalec*. Ljubljana: Maska 2010.
- Riley, Denise in Jean-Jacques Lecercle. *The Force of Language*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- Virno, Paolo. *When the Word Becomes Flesh: Language and human nature*. South Pasadena: Semiotext(e), 2015.
- Zupančič, Alenka. *What is sex?*. Cambridge: MIT Press, 2017.